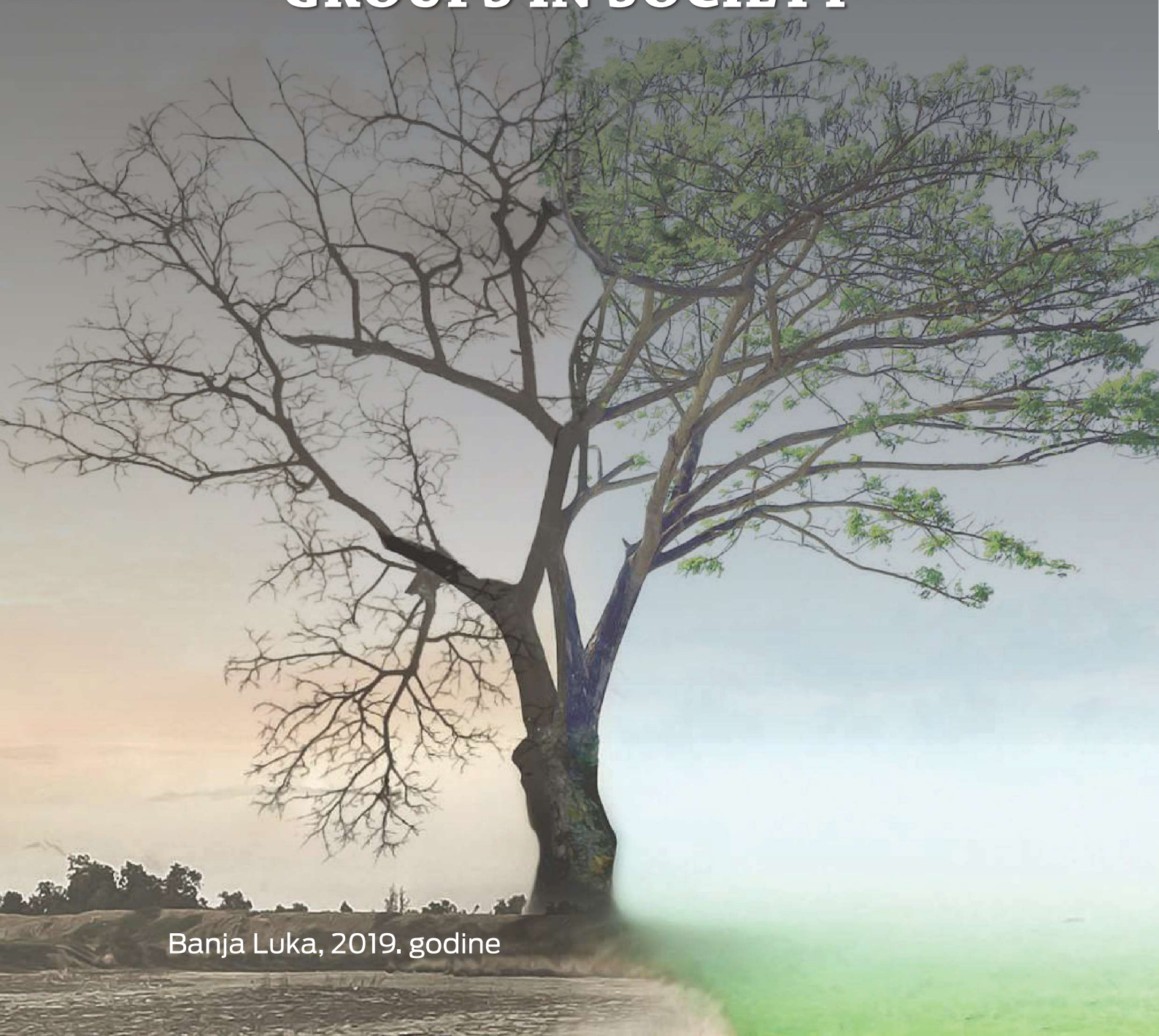

POLOŽAJ MARGINALIZOVANIH GRUPA U DRUŠTVU

ZBORNİK RADOVA

POSITION OF MARGINALIZED GROUPS IN SOCIETY

Banja Luka, 2019. godine

**ČETVRTA MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
DRUŠTVENE DEVIJACIJE**

**POLOŽAJ MARGINALIZOVANIH GRUPA U DRUŠTVU
ZBORNİK RADOVA
THE POSITION OF MARGINALIZED GROUPS IN SOCIETY**

Banja Luka, 2019. godine

Izdavač:

**Centar modernih znanja, Banja Luka
Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd**

**Glavni i odgovorni urednik:
Prof.dr Nebojša Macanović**

Urednici:

**Prof. dr Jagoda Petrović
*Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci***

**Prof.dr Goran Jovanić
*Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerzitet u Beogradu***

Naučni odbor:

Akademik prof.dr Miodrag Simović (Banja Luka–BiH), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), prof.dr Milenko Kundačina (Mostar-BiH), prof.dr Aleksandar Jugović (Beograd – Srbija), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr David Ferenc (Pécs-Hungary), prof.dr Velimir Rakočević (Podgorica – Crna Gora), prof.dr Snežana Mojsoska (Skopje-Makedonija), prof.dr Oliver Bačanović (Skopje-Makedonija), prof.dr Dragana Bašić (Banja Luka-BiH), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Jovanić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), doc.dr Nada Šakotić (Nikšić-Crna Gora), doc.dr Andreja Hočevar (Ljubljana-Slovenija).

Recezentски odbor:

Prof.dr Jagoda Petrović (Banja Luka-BiH), prof.dr Refik Čatić (Zenica-BiH), prof.dr Vladimir Stojanović (Banja Luka-BiH), prof.dr Tatjana Gerginova (Skopje-Makedonija), doc.dr Mirjana Đorđević (Beograd-Srbija), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), prof.dr Petar Rajčević (K. Mitrovica-Srbija), prof.dr Veselin Mićanović (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), doc.dr Nada Šakotić (Nikšić-Crna Gora), doc.dr Andreja Hočevar (Ljubljana-Slovenija), doc.dr Nikolina Grbić-Pavlović (Banja Luka-BiH), prof.dr Husein Ljeljak (Mostar-BiH), doc.dr Slobodan Simić (Banja Luka-BiH), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Muhamed Omerović (Tuzla-BiH), prof.dr Dragana Bašić (Banja Luka-BiH), doc.dr Kristina Bobrek Macanović (Banja Luka – BiH), prof.dr Goran Jovanić (Beograd-Srbija), doc.dr Vildana Pleh (Sarajevo- BiH), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Gordan Radić (Mostar – BiH), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-BiH).

**Lektor i korektor:
Kristina Bobrek Macanović**

**Tehnička priprema:
Danijel Jović**

**Štampa:
Markos**

**Za štampariju:
Igor Jakovljević**

**Tiraž:
200**

FEMICID I NAČELO DUŽNE PAŽNJE

Doc. dr Milica Kovačević¹

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Apstrakt: *Ubistva žena izdvajaju se svojim osobenostima od ostalih oblika ubistava i neretko su u bliskoj vezi sa fenomenom rodno zasnovanog nasilja, te iziskuju primenu posebnih mera prevencije i reakcije. Ubistvo žena u Srbiji takođe predstavlja izražen i opasan društveni problem. Relevantni međunarodni dokumenti ističu u prvi plan princip dužne pažnje koji obavezuje države da preuzmu sve što je u njihovoj moći da spreče ubistvo žena, odnosno da sprovedu krivični postupak i kazne učinioce pošto je krivično delo izvršeno. S obzirom da se načelu dužne pažnje u opisanom kontekstu u Srbiji do sada nije posvećivala potrebna pažnja, predmet rada jeste analiza obaveza koje država u vezi sa tim načelom ima. Poseban akcenat stavljen je na praksu Evropskog suda za ljudska prava, koji je već presuđivao u korist oštećenih onda kada su se države oglušile o načelo dužne pažnje. Cilj rada jeste da se izdvoje određene preporuke koje bi mogle unaprediti praksu.*

Ključne reči: *femicid, Evropski sud za ljudska prava, načelo dužne pažnje.*

Opšta razmatranja

U medijima sve češće čitamo o ubistvima žena u slučajevima u kojima su osumnjičeni njihovi partneri, pri čemu se kao motivi pominju raskid emotivne veze, razvod, ljubomora, psihičke smetnje, alkoholizam, nemaština i tome slično.² I pored toga što se skretanje pažnje na ova krivična dela u načelu može smatrati pozitivnom pojavom, mišljenja smo da ne postoji svest o značaju, složenosti i pravim razmerama ovog problema, svemu onome što stoji u njegovoj pozadini, te samim tim ni o nužnosti postojanja kompleksnog i strateški koncipiranog pristupa pri suočavanju sa njim. Takav pristup ne bi se ticao samo formalnog reagovanja posredstvom policije i pravosuđa, već bi obuhvatao i niz mera edukativnog, socijalnog i kulturnog karaktera. Pri tome, sve ove mere ne samo da su preko potrebne, već se države i međunarodnim konvencijama obavezuju da se, u skladu sa načelom dužne pažnje, staraju o bezbednosti žena. Stoga je predmet rada analiza obaveza države u pogledu sprečavanja ubistva žena, a u skladu sa načelom dužne pažnje. Cilj rada jeste da iz pomenute analize proizađu određene preporuke koje bi mogle unaprediti zaštitu žena u Srbiji.

Uočeno je da između ubistva žena i drugih oblika ubistava postoje bitne razlike, te da stradanje žena i te kako ima veze sa njihovom rodnom pripadnošću i društvenim položajem koji ta pripadnost implicira. Ne pretendujući da na ovom mestu razmatramo jedno tako složeno pitanje kao što su to specifičnosti društvenog položaja žena, naglasićemo samo da je izvesno da društveni stereotipi o rodnim ulogama snažno utiču na interpretaciju muškog i ženskog ponašanja, a onda i na kreiranje odgovarajućih društvenih uloga, te da su takvi stereotipi osnov predrasuda i osnov putem koga se nastoje opravdavati razni vidovi diskriminacije (Žunić, 2012: 285). Iako se u radu nećemo baviti etiologijom femicida, potrebno je istaći da se femicid može dovesti u vezu sa fenomenom takozvane hegemonističke muškosti, pri čemu se hegemonistički maskulinitet ispoljava u praktikovanju muške dominacije nad ženama, decom i drugim članovima porodice uz muški stav da su žena, deca i porodica njihovo vlasništvo, da im duguju bespogovornu poslušnost i bespogovorno

¹ milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs

² Rad je rezultat rada na projektu *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje*, br. 179044. Projekat implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

poštovanje njihovog dominantnog položaja (Mršević, 2015: 31). Otuda se femicid neretko dešava nakon što žena donese odluku da napusti partnera, ili tamo gde je žena bila percipirana (osnovano ili ne) kao neverna muškarcu (Konstantinović Vilić, 2013:43).

Imajući u vidu osobenosti ubistva žena, krajem 20. veka u literaturi se pojavljuju različite definicije femicida, iako femicid nesumnjivo nije novitet nastao u savremeno doba. D. Russell i J. Caputi definišu femicid kao ubijanje žena od strane muškaraca, motivisano mržnjom, prezirom, zadovoljstvom ili predubeđenjem o tome da žena zapravo pripada muškarcu poput poseda (Russell, 2008: 27). Kasnije su D. Russell i R. Harmes opredelile femicid kao ubijanje žena od strane muškaraca upravo zato što su žene, smatrajući da ovakva definicija obuhvata sve moguće seksistički usmerene motivacije učinilaca femicida (Russell, 2008: 27). Russell naglašava da se ne može govoriti o femicidu u slučajevima kada je za ubicu pol žrtve nebitan, kao na primer kada žena bude slučajno ustreljena pri pokušaju da se ubije muškarac (Russell, 2008: 34). Sam termin femicid je u javnom diskursu široko prihvaćen za označavanje ubijanje žena (Mršević, 2014: 81).

U literaturi nalazimo donekle različite tipologije femicida, ali se one mogu svesti na tipologiju koju daje Specijalna izvestiteljka UN za problematiku nasilja nad ženama. Ona izdvaja sledeće ključne oblika femicida: ubistvo kao rezultat nasilja u partnerskom odnosu, ubistva zbog praznoverja, ubistva zbog "časti", ubistvo u vezi sa oružanim sukobima, ubistvo zbog miraza (pre svega u Indiji), ubistva u vezi sa seksualnim opredeljenjem i polnim identitetom, te ubistva u vezi sa etničkom pripadnošću i domorodačkim statusom (UNODC, 2014: 2). U ovom radu fokusiraćemo se samo na problematiku femicida u vezi sa partnerskim i porodičnim nasiljem, s obzirom da je ubistvo žena u Srbiji pre svega zastupljeno u tom kontekstu. Naime, nesporno je da je najizraženiji oblik femicida u Srbiji, kao i u svetu, ubistvo žene kao posledica nesprečenih, eskaliranih i prolongiranih oblika porodičnog nasilja nad ženama (Mršević, 2015: 24), mada treba naglasiti da ne raspoložemo zvaničnim i egzaktnim podacima o ubistvu žena u Srbiji, te da oni koji istražuju ovu pojavu u velikoj meri koriste medijske izveštaje (Mršević, 2013: 54). U Svetskom izveštaju o nasilju i zdravlju (*The World Report on Violence and Health*) takođe je konstatovano da je između 40% i 70% ubijenih žena stradalo od ruke intimnog partnera (PATH i WTO, 2008: 33).

Femicid i načelo dužne pažnje u međunarodnim dokumentima

Celokupan koncept načela dužne pažnje tiče se odgovornosti države za radnje nedržavnih subjekata, a može se reći da je ovaj princip ustoličen u slučaju *Velasquez Rodriguez protiv Hondurasa* (Deller Ross, 2008: 511) koji je presuđen 1988. godine pred Interameričkim sudom za ljudska prava. U pitanju je bio nestanak studenta poslediplomca, za koga se sumnjalo da je otet kao politički disident i to uz znanje, a moguće i podršku, državnih struktura. Ukratko, Interamerički sud za ljudska prava je naglasio da u datim okolnostima nije od posebnog značaja kontekst u kome je mladić nestao, jer je država u svakom slučaju bila dužna da slučaj detaljno istraži i da se postara da se zaštite ljudska prava građanina (Hasselbacher, 2010: 193,4). Naime, ukoliko država garantuje ljudska prava, nije dovoljno da garancije ostanu na papiru i da država aktivno ne povređuje prava građana, već je neophodno da se ona i faktički postara da se stvore uslovi za uživanje tih prava.

Načelo dužne pažnje u vezi sa poštovanjem prava žena direktno je povezano sa međunarodnim dokumentima koji uvode minimalne standarde o pravima i položaju žena. Na internacionalnom nivou doneto je mnoštvo značajnih dokumenata sa ciljem sprečavanja i suzbijanja nasilja nad ženama, pa tako i femicida kao njegove najdrastičnije manifestacije. Spomenućemo tek neke od njih: Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena usvojena na Generalnoj skupštini UN 18. decembra 1979. godine, stupila na snagu 3. septembra 1981. godine; Interamerička konvencija o sprečavanju, kažnjavanju i eliminisanju nasilja nad ženama iz 1994. godine (Konvencija iz Belema u Parau), Protokol o pravima žena u Africi (uz Afričku povelju o pravima čoveka i naroda) usvojen 2003. godine i Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici-Istanbulska konvencija (CETS No.210) otvorena za potpisivanje 11. maja 2011. godine i ratifikovana Zakonom o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (*Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori*, br. 12/2013).

Na starom kontinentu posebno je značajna Istanbulska konvencija (u daljem tekstu: Konvencija) koja je nakon desete ratifikacije od strane država potpisnica stupila na snagu 1. avgusta 2014. godine. Konvencija sadrži odredbe o prevenciji i suzbijanju nasilja u porodici i nad ženama koje

se u velikoj meri podudaraju sa odredbama srpskog pozitivnog prava, ali sadrži i određene odredbe koje treba posebno akcentovati. One se odnose na sistematsko suprotstavljanje nasilju ne samo kroz represivne mere, već i kroz najšire shvaćenu prevenciju. Tako je u trećem delu teksta Konvencije koji je posvećen prevenciji, u čl. 12. st. 1, predviđeno da se države obavezuju da preduzmu neophodne mere u promociji promena društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca s ciljem iskorenjivanja predrasuda, običaja, tradicije i drugih praksi, koje se zasnivaju na ideji inferiornosti žena, odnosno na stereotipnim ulogama žena i muškaraca. Ovo pitanje je od izuzetnog značaja, s obzirom da direktno ukazuje na korene problema u vezi sa nasiljem nad ženama. Sa druge strane, treba naglasiti da se čuju i glasovi onih koji smatraju da su upravo odredbe Konvencije u vezi sa promenom duboko utemeljenih obrazaca i tradicija način da se nametne ideologija "zagriženih feministkinja", pa čak i da takve odredbe ograničavaju i negativno utiču na slobode i prava muškaraca. Ipak, u literaturi ne pronalazimo argumentovana izlaganja koja bi poduprla ove tvrdnje, već pre svega anonimno iznošenje raznih, moglo bi se reći, mizoginističkih stavova.³

Članom 13. st. 1 Konvencije države se obavezuju da, redovno i na svim nivoima, propagiraju, odnosno sprovode kampanje ili programe podizanja svesti u javnosti o različitim manifestacijama svih vidova nasilja prema ženama, njihovim posledicama po decu i potrebi da se takvo nasilje spreči u saradnji sa: državnim institucijama za ljudska prava i telima za ravnopravnost, civilnim društvom i nevladinim organizacijama, posebno ženskim, kad god je to potrebno, a sve s ciljem podizanja svesti i razumevanja šire javnosti. Ova odredba je značajna stoga što predviđa mere za edukovanje šire javnosti, pri čemu treba imati u vidu da učestalo i detaljno pisanje o nasilju i prikazivanje scena nasilja ne mora samo po sebi blagotvorno uticati na podizanje nivoa svesti, posebno ukoliko je reč o senzacionalističkom pristupu usmerenom na postizanje što većih tiraža i rejtinga. Dalje, čl. 48. st. 1. Konvencije utvrđuje da se strane obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i zabrane obavezno alternativno razrešenje sporova, uključujući medijaciju i pomirenje, u odnosu na sve oblike nasilja koji su obuhvaćeni Konvencijom. Mišljenja smo da je i ova odredba veoma važna jer se njome suzbija lako razumljiva tendencija nadležnih da slučaj završe na najbrži i administrativno najjednostavniji način, iako to može biti u koliziji sa najboljim interesom žrtve.

Član 51. Konvencije je od ključnog značaja upravo za sprečavanje femicida, jer predviđa da se države obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da svi relevantni organi obave procenu rizika od smrtnosti, ozbiljnosti situacije i rizika od ponavljanja nasilja s ciljem upravljanja rizikom, i ukoliko je neophodno, obezbede koordiniranu zaštitu i podršku (čl. 51, st. 1). Prilikom obavljanja procene države su obavezne da predvide neophodne zakonodavne ili druge mere za sve faze istrage i primene zaštitnih mera u vezi sa pretpostavkom da učinioci dela nasilja poseduju vatreno oružje, odnosno imaju pristup vatrenom oružju (čl. 51, st. 2. Konvencije).

Član. 55. Konvencije propisuje da će države obezbediti da istrage, odnosno sudski postupci za krivična dela ne zavise u potpunosti od prijave ili žalbe koju podnosi žrtva za krivično delo i da se postupak može nastaviti i ako žrtva povuče svoju izjavu, odnosno prijavu. Ovime se takođe države obavezuju da postupaju u skladu sa načelom dužne pažnje, a uzima se u obzir i faktički položaj žrtve koja sa osumnjičenim neretko može biti u odnosu podređenosti ili zavisnosti, ili se pak iz psiholoških i drugih razloga koleba u vezi sa svojim učešćem u krivičnom postupku.

Načelo dužne pažnje neposredno je definisano u čl. 5. Konvencije, u kome se navodi da države moraju biti uzdržane od učešća u bilo kakvom činu nasilja nad ženama, te da obezbeđuju da državni organi, zvaničnici, službenici, ustanove i drugi akteri, koji istupaju u ime države, postupaju u skladu sa ovom obavezom. Članom 5. st. 2 predviđeno je da se države obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i da, sa potpunom posvećenošću spreče, istraže, kazne i obezbede reparaciju za dela nasilja obuhvaćena Konvencijom koja izvrše nedržavni subjekti.

3 Vidi: A Voice for Men - Changing the Cultural Narrative.

<http://www.avoicemen.com/feminism/government-tyranny/the-great-danger-of-the-istambul-convention/>

Femicid i praksa Evropskog suda za ljudska prava

Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP) osmislio je određene smernice u pogledu postupanja u slučajevima porodičnog nasilja i nasilja prema ženama, a zahvaljujući pozamašnoj arhivi presuđenih slučajeva koji se tiču te problematike. Neke od presuda koje su imale najviše odjeka tiču se upravo femicida. S obzirom da je zadatak ESLJP da reaguje u slučajevima nepoštovanja Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (4. novembar 1950. godine, Rim, skraćeno: EKLJP), stranke se u slučajevima femicida ovoj instituciji obraćaju pozivajući se na nepoštovanje prava na život, odnosno zbog povrede čl. 2 EKLJP, ali i zbog povrede čl. 14. EKLJP koji se odnosi na zabranu diskriminacije.

U slučaju *Opuz protiv Turske* (predstavka 33401/02, presuda od 9. juna 2009. godine) reč je o ubistvu majke podnositeljke predstavke. Predstavku je podnela supruga koja je godinama bila zlostavljana od strane supruga, pri čemu su njene krivične prijave više puta odbacivane jer su prijavljeni incidenti ocenjivani kao nedovoljno opasni. Suprug je jednom prilikom novčano kažnjen i na mahove pritvaran u kraćim periodima. U više navrata su oštećena i njena majka, koja je takođe više puta bila napadnuta od strane zeta, nakon prijavljivanja odustajale od krivičnog gonjenja usled straha po svoju bezbednost. Podnositeljka predstavke i njena majka su se u periodu od aprila 1995. godine do oktobra 2001. godine šest puta obraćale policiji zbog telesnih povreda i pretnji po život. U međuvremenu je došlo do razvoda. Poslednji incident okončan je tako što je suprug podnositeljke predstavke ubio njenu majku. Podnositeljka predstavke istakla je da država nije zaštitila život njene majke, ali i da su majka i ona bile žrtve rodne diskriminacije, usled koje se na nasilje nad njima nije reagovalo u skladu sa ozbiljnošću situacije.

Najpre, ESLJP nalazi da postoji odgovornost države za smrt majke podnositeljke predstavke, s obzirom da su brojne prijave i istorijat odnosa u porodici ukazivali na neophodnost primene zaštitnih mera (§ 136). Zatim, ESLJP je stanovišta da ne stoji argument države da bi vođenje krivičnog postupka i pored protivljenja oštećenih zapravo predstavljalo atak na sferu privatnih i porodičnih odnosa, posebno imajući u vidu to što je podnositeljka predstavke istakla da je odustajanje bilo posledica suprugovih pretnji. Štaviše, ESLJP ističe da u nekim slučajevima krivično gonjenje treba da bude preduzeto i nezavisno od volje oštećenih, zato što to nalaže potreba zaštite opštih interesa. Da li će se prevaga dati zaštiti porodičnih i privatnih odnosa ili opštem interesu zavisi od faktora kao što su: opasnost krivičnog dela, karakter povreda koje su nanete (psihičke ili fizičke), posledice po decu u porodici, rizik od ponavljanja krivičnog dela, karakter trenutnih odnosa i istorijat odnosa između oštećenog i osumnjičenog i drugo (§ 138). Zaštita prava iz čl. 8. EKLJP poprima drugorazredni značaj, onda kada se "uplitanjem" u porodični život sprečava vršenje krivičnog dela i ugrožavanje drugih sloboda i prava (§ 144). ESLJP je posebno naglasio da u slučajevima porodičnog nasilja zaštita prava i sloboda osumnjičenog nikako ne sme da uživa prvenstvo u odnosu na zaštitu prava oštećenih na život i očuvanje mentalnog i telesnog integriteta (§ 147).

Dakle, ESLJP u presudi *Opuz protiv Turske* konstatuje da su nadležni državni organi dužni da agilno prate dešavanja u porodičnom okruženju u kome je prijavljeno nasilje, da treba da reaguju pravovremeno i da se ne zaklanjaju iza zaštite privatnosti i porodičnog života.

U predmetu *Tomašić i drugi protiv Hrvatske* (predstavka broj 46598/06, presuda od 15. januara 2009. godine) reč je o ubistvu žene i deteta od strane bivšeg partnera i o samoubistvu. Naime muškarac M.M. je, nakon selidbe iz zajedničkog domaćinstva, pretio da će razneti bombom suprugu, zajedničko dete i sebe, pa je 2006. godine osuđen na 5 meseci zatvora i obavezno psihijatrijsko lečenje. On je i ranije bio agresivan što je i rezultiralo prestankom zajednice. Pretnje bombom je iznosio i pred policijom i zaposlenima u socijalnoj službi. Iz zatvora je otpušten u julu 2006. godine, pa je u avgustu iste godine puškom ustrelio bivšu nevenčanu suprugu, dete i sebe. Državno tužilaštvo zatražilo je od policije da utvrdi okolnosti u vezi sa psihijatrijskim lečenjem M.M. u kaznenoj ustanovi, pa je utvrđeno da, osim razgovora sa vaspitačima, zatvorskim lekarom i upravnikom, druge mere lečenja nisu primenjene, uz objašnjenje da je pokojnik bio izuzetno introvertna osoba (§10-17).

Iako je u predmetu *Tomašić i drugi protiv Hrvatske* država tvrdila da je u svemu postupano u skladu sa zakonom, ESLJP ocenjuje da se dužnost države da ne povređuje pravo na život u odgovarajućim okolnostima proširuje i na pozitivnu obavezu da se preduzmu preventivne operativne mere radi zaštite pojedinca čiji je život ugrožen kriminalnim radnjama drugog pojedinca (§50). S obzirom na poteškoće u vezi sa održavanjem mira i reda u savremenim društvima, nepredvidljivost

ljudskoga ponašanja i operativne odluke koje se moraju donositi vrednujući istovremeno prioritete i raspoložive resurse, ESLJP nastoji da prilikom razmatranja pozitivnih obaveza član 2. EKLJP ne tumači na način da vlastima nametne nemoguć ili nesrazmeran teret (§50-51). Vlasti nisu dužne da u slučaju svakog navodnog rizika za život preduzmu operativne mere radi sprečavanja ostvarenja tog rizika, već će pozitivna obaveza nastati kad se utvrdi da su vlasti znale ili da su morale znati za postojanje stvarnog i neposrednog rizika za život osobe zbog kriminalnih radnji treće osobe, te su propustile da preduzmu mere u okviru svojih ovlašćenja za koje se, po razumnoj proceni, moglo očekivati da će sprečiti taj rizik (§51). Dalje je sud utvrdio da hrvatske vlasti jesu bile upućene u rizik po život nastradalih s obzirom na to da je M.M. osuđen na zatvorsku kaznu, da je konstatovan poremećaj u njegovom ponašanju i da je naloženo obavezno psihijatrijsko lečenje, a posebno imajući u vidu da je iznosio pretnje po život u prisustvu državnih službenika. U takvim okolnostima vlasti su propustile da obave pretres stana M.M. u cilju proveravanja navoda o postojanju bombe, posebno imajući u vidu i mogućnost postojanja kakvog drugog oružja. Isto tako, ESLJP je mišljenja da poremećaji na koje ukazuje psihijatrijsko veštačenje obavljeno po naredbi domaćeg suda nisu mogli biti adekvatno lečeni tokom trajanja zatvorske kazne, naročito imajući u vidu izricanje kazne u trajanju od pet meseci, od čega je osuđeni oko dva meseca proveo u pritvoru, te konstataciju domaćeg suda da je neophodno kontinuirano lečenje. ESLJP nalazi da se razgovori za zatvorskim osobljem i upravnikom, od kojih niko nije psihijatar, ne mogu smatrati adekvatnim lečenjem, kao i da nije utvrđen pojedinačni program postupanja sa osuđenikom, iako nacionalni propisi to iziskuju (§52-57). Na propuste u lečenju nadovezuju se propusti u vezi sa procenom osuđenikovog stanja u momentu napuštanja kaznene ustanove, njegovom sposobnošću da se adaptira i rizicima koje on predstavlja po druga lica, jer takva procena zapravo nije ni sačinjena (§58). Imajući u vidu sve navedeno ESLJP smatra da nisu preduzete odgovarajuće mere kako bi se smanjila mogućnost da M.M. ostvari svoje pretnje nakon otpuštanja iz zatvora, čime je Hrvatska povredila čl. 2. EKLJP.

Iz predmeta *Tomašić protiv Hrvatske* proizlazi da određeni slučajevi nasilja u porodici iziskuju primenu konkretnih mera zaštite i pre nego što dođe do povrede nečijeg telesnog integriteta. U tom kontekstu posebno je bitno oduzimanje legalno posedovanog oružja, ali i obavljanje odgovarajućih radnji kako bi se proverilo da li lice identifikovano kao potencijalni nasilnik nelegalno poseduje oružje. Slučaj ukazuje i na problem adekvatnog ukazivanja medicinske pomoći psihički obolelim licima ili uopšte licima kojima je potrebna pomoć u domenu mentalnog zdravlja, kao i na obaveze države u pogledu postpenalnog tretmana.

Da rezimiramo, ESLJP svojim presudama konstatuje da su države obavezne da štite bezbednost i živote žena u situacijama kada su one ugrožene porodičnim i partnerskim nasiljem, te da izostanak reakcije ne mogu pravdati pozivanjem na nedodirljivost privatnog života građana. Zatim, neophodno je ažurno procenjivanje rizika u kome se žene nalaze i blagovremeno planiranje i primenjivanje mera shodno brižljivo obavljenoj proceni, pri čemu svaki nivo rizika ne iziskuje primenu mera. Jedna od najznačajnijih mera može biti oduzimanje oružja. Pri reagovanju na nasilje u partnerskim i porodičnim odnosima treba imati u vidu ukupan istorijat tih odnosa, odnosno ne treba posmatrati incidentne situacije izolovano. Žrtve treba da uživaju kompletnu i kontinuiranu zaštitu, koja ponekad može biti neophodna i nakon okončanja krivičnog postupka, pa čak i nakon izvršenja krivične sankcije.

I pored toga što je nesporno da ESLJP svojim presudama uticao na kreiranje standarda dužne pažnje u vezi sa postupanjem u slučajevima porodičnog nasilja i nasilja nad ženama, treba napomenuti da je Specijalna izvestiteljka UN za nasilje nad ženama u jednom od svojih izveštaja zamerila ovom sudu što se ne izjašnjava uvek o okolnostima u vezi sa diskriminacijom žena i što propušta da u svojim presudama naglasi da je jedan od uzroka nasilja nad ženama upravo njihova neravnopravnost (UN, 2015: 13,14).

Osvrt na Srbiju i završna razmatranja

Femicidu se poslednjih godina pridaje sve veća pažnja, posebno imajući u vidu da su se njime u prošlosti neuspešno i nedovoljno bavile mnoge države, pa i one najrazvijenije i najbogatije. Ispunjavanje obaveza u skladu sa načelom dužne pažnje stavlja države pred još kompleksnije izazove. Tako je Specijalna izvestiteljka UN za nasilje nad ženama istakla da stereotipni načini razmišljanja, neujednačeno definisanje femicida, nepostojanje adekvatnih statističkih podataka i istraživanja, kao i

mnogi drugi problemi opterećuju borbu protiv femicida u mnogim zemljama. Specijalna izvestiteljka naglašava da poštovanje načela dužne pažnje iziskuje: efikasnu istragu, procesuiranje i kažnjavanje izvršilaca femicida, posebno onda kada krivična dela ukazuju na obrazac ponašanja koji se sistematski ponavlja u jednom društvu; dostupnost pravde, što obuhvata tretiranje žena i njihovih porodica uz poštovanje njihovog dostojanstva; obezbeđivanje adekvatne kompenzacije za žene i njihove porodice; identifikovanje određenih grupa žena koje su pod posebno izraženim rizikom da budu žrtve nasilja i menjanje društvenih i kulturnih obrazaca radi eliminisanja predrasuda i običaja koji doprinose očuvanju ideja o inferiornosti ili superiornosti određenog pola i o stereotipnim ulogama muškaraca i žena (UN, 2012: 28).

Kada je reč o prilikama u Srbiji, Zaštitnik građana je krajem 2014. godine objavio *Izveštaj o primeni Opšteg i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja*, koji se u pojedinim segmentima odnosi direktno na femicid u vezi sa partnerskim i porodičnim odnosima. Među brojnim zamerkama na rad naših ustanova, ističemo tek neke: službenici nisu u potpunosti informisani o postojanju i sadržaju odgovarajućih protokola, te nedovoljno prepoznaju i razumeju položaj žena koje trpe nasilje u porodici i partnerskim odnosima, neravnotežu moći između žrtve i učinioca nasilja, cikličnu dinamiku nasilja i njegove posledice; sistem zaštite žena od nasilja ne poklanja dovoljno pažnje činjenici da su ubistva žena u porodici ili partnerskim odnosima najčešće konačni ishod dugotrajnog nasilja nad žrtvom, a ne koriste se dovoljno ni potencijali civilnog društva (Zaštitnik građana, 2014: 1,2). Dalje, kada je reč o problemima u radu institucija i njihovoj saradnji Zaštitnik građana ističe da se: žene koje trpe nasilje obraćaju češće policiji i zdravstvenim ustanovama, a ređe centrima za socijalni rad; da je broj krivičnih prijava koje su tužilaštvima podneli centri za socijalni rad i broj sudskih postupaka koje su radi zaštite od porodičnog nasilja pokrenuli višestruko manji od broja prijava i tužbi koje su podnele same žrtve, te da žrtve od organa starateljstva najčešće dobijaju savet i upućivanje da se same obrate drugim organima (Zaštitnik građana, 2014: 3). Kada je reč o postupanju u vezi sa evidentiranjem, koje je bitno kako za konkretne oštećene, tako i za korigovanje i unapređivanje budućeg postupanja, Zaštitnik građana ističe da nema jedinstvenih evidencija i da su podaci o nasilju međusobno nekompatibilni (Zaštitnik građana, 2014: 4). Konačno, što se tiče primene preventivnih mera, u izveštaju Zaštitnika građana uočeno je da se preventivne mere na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou organizuju povremeno, neplanski, i da su uglavnom usmerene ka podizanju svesti zaposlenih, dok su mere usmerene na promenu odnosa društva prema nasilju nad ženama sporadične i nevidljive za širi krug građana (Zaštitnik građana, 2014: 5).

Smatramo da se među zamerkama Zaštitnika građana kao posebno značajan nedostatak ističe odsustvo preventivnih mera na nacionalnom nivou. Naime, bez takvih mera problem sveukupnog nasilja nad ženama sagledava se mimo konteksta koji odlikuju neravnopravnost žena i stereotipi o tradicionalno shvaćenim ulogama žena i muškaraca u Srbiji. Prevencija ne bi smela da se ograniči na sporadične i kratkotrajne kampanje, niti se može očekivati da isključivo mediji izveštavanjem u crnim hronikama edukuju stanovništvo. Saradnja ministarstava nadležnih za pravdu, unutrašnje poslove, zdravlje, socijalnu politiku, kulturu i obrazovanje, treba da rezultira preventivnim merama u čiju bi se implementaciju uključio i civilni sektor. Pri tome ne treba gubiti iz vida da se problem nasilja prema ženama pre svega tiče ustaljenih nepoželjnih obrazaca ponašanja, te da kao takav pogađa i razvijene i manje razvijene države, tako da nepovoljne ekonomske prilike nisu od odlučujućeg značaja, niti su faktor koji opravdava neprimenjivanje preventivnih mera.

Uz sve pomenute manjkavosti srpskog sistema, treba posebno istaći i da način vođenja statističkih evidencija ne može zadovoljiti internacionalne standarde u ovoj oblasti, što i te kako utiče na mogućnost praćenja i proučavanja femicida u vezi sa partnerskim i porodičnim odnosima. U tom smislu treba raditi na izmenama metodologije koja se primenjuje u godišnjim izveštajima iz oblasti pravosuđa, ali i preduzeti mere kako bi Srbija obezbedila adekvatne podatke radi učestvovanja u međunarodnim istraživanjima koja će u budućnosti omogućiti odgovarajuća poređenja i dalja istraživanja (Nikolić-Ristanović, Stevković, 2013).

Postupanje u skladu sa načelom dužne pažnje iziskuje i bolju i razvijeniju mrežu podrške za potencijalne žrtve femicida, što bi podrazumevalo dodatna ulaganja u SOS linije, sigurne kuće, kao i činjenje ove vrste usluga dostupnim, ili bar dostupnijim, u svim delovima Srbije, a ne samo u većim gradovima. No, u ove svrhe se mogu efikasnije koristiti i već postojeći resursi, pre svega pri centrima za socijalni rad koji svakako pokrivaju čitavu teritoriju države. Ostaje da se vidi u kojoj meri će Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, *Službeni glasnik RS*, br. 94/16, doprineti poboljšanju ukupnih prilika

pošto njegovo primenjivanje potraje neko vreme, a imajući u vidu da je stupio na snagu sredinom 2017. godine. Državni organi se trenutno izjašnjavaju afirmativno o njegovim efektima, ali opsežnijeg evaluiranja rezultata nije još uvek bilo. Kada je reč o brojkama, mreža nevladinih organizacija Žene protiv nasilja objavila je, pozivajući se na medijsko izveštavanje, da je u 2017. godini u porodično-partnerskom kontekstu ubijeno 26 žena, dok je broj žena koje su u istom kontekstu stradale u 2018. godini iznosio 30 (ŽPN, 2017, 2018).

Dalje, treba razmotriti razloge zbog kojih su javna tužilaštva neretko odustajala od krivičnog gonjenja nasilnika pozivajući se na nesaradljivost oštećenih, iako ta saradnja nije nužna pretpostavka za krivično gonjenje. Tako se u opsežnom istraživanju krivičnopravne reakcije na nasilje u porodici u Vojvodini navodi da su krivične prijave odbacivane usled nedostatka dokaza, pa se navedena konstatacija obrazlagala i time što se "osumnjичeni branio ćutanjem, a oštećena je izjavila da ne želi da svedoči" (Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012: 94). S tim u vezi je izuzetno važno edukovanje javnih tužilaca, pa i njihovo senzibilisanje za psihološke probleme i ponekad prisutno nepoverenje žrtava porodičnog nasilja prema državnim institucijama (Josimović i dr., 2016: 67-70). Zato se i u Nacionalnoj strategiji za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (*Službeni glasnik RS*, 27/2011) ističe da međunarodna praksa snažno sugerise da krivično gonjenje učinilaca treba da se vrši ukoliko postoje dokazi i onda kada žrtva nasilja to ne želi.

Konačno, s obzirom na to da se već nekoliko godina primenjuju različite mere za zaštitu žrtava nasilja u porodici, treba sagledati do sada postignute efekte, te razmotriti da li su potrebne promene na normativnom planu ili možda drugačiji i aktivniji pristup u praktičnoj implementaciji.

Literatura:

1. Deller Ross, S. (2008) *Women's Human Rights, The International and Comparative Law Casebook*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
2. Hasselbacher, L. (2010) State Obligations Regarding Domestic Violence: The European Court of Human Rights, Due Diligence, And International Legal Minimums of Protection. *Northwestern Journal of International Human Rights*, 2, str. 190-215.
3. Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) *Krivičnopravni odgovori na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
4. Josimović, S. i dr. (2016) *Postupanje u slučajevima nasilja u porodici i poboljšanje položaja žrtve u krivičnom postupku-Iskustva iz prakse*. Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca.
5. Konstantinović Vilić, S. (2013) Femicid kao oblik rodno zasnovanog nasilja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 64, str. 33-51.
6. Manjoo, R. (2012) *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, UN, dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>, stranici pristupljeno 10.10.2016.
7. Manjoo, R. (2015) *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, UN, dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>, stranici pristupljeno 10.10.2016.
8. Mršević, Z. (2013) Femicid. *Pravo i politika*, 1, str. 51-69.
9. Mršević, Z. (2014) Medijsko izveštavanje o femicidu. *Temida*, 1, str. 81-96.
10. Mršević, Z. (2015) *Mediji u Srbiji 2014. o rodno zasnovanom nasilju: Između stereotipa i zabave*. Beograd: United Nations Development Program.
11. Nikolić-Ristanović, V., Stevković, Lj. (2013) Evropska zbirka podataka o kriminalitetu i krivičnom pravosuđu: karakteristike i značaj za razvoj evidencija kriminaliteta u Srbiji. *Sociološki pregled*, 48(3), str. 373-400.
12. Russell D. (2009) Femicide: Politicizing the Killing of Females U: Program for appropriate technology in health (PATH) with WHO (2009), *Strengthening Understanding of Femicide:*

- Using Research to Galvanize Action and Accountability*, str. 26-38, dostupno na: https://www.path.org/publications/files/GVR_femicide_rpt.pdf, stranici pristupljeno 10.10.2016.
13. UNODC (2014) *Expert Group on gender-related killing of women and girls Bangkok*, 11-13 November 2014, dostupno na: <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UNODC.CCPCJ.EG.8.2014.2-English.pdf>, stranici pristupljeno 11.10.2016.
14. Zaštitnik građana RS (2014) *Izveštaj o primeni Opšteg i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja*.
15. Žunić, N. (2012) Rodni stereotipi o ženama i muškarcima u politici. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 63, str. 281-296.

Internet izvori

1. <http://www.avoicemen.com/feminism/government-tyranny/the-great-danger-of-the-istambul-convention/>, stranici pristupljeno 12.01.2019.
2. <http://hudoc.echr.coe.int>, stranici pristupljeno 12.01.2019.
3. https://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/FEMICID_Kvantitativno-narativni_izvestaj_za_2017_godinu.pdf, stranici pristupljeno 10.03.2019.
4. https://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/FEMICID_Kvantitativno-narativni_izvestaj_za_2018_godinu.pdf, stranici pristupljeno 10.03.2019.

FEMICIDE AND THE DUE DILIGENCE STANDARD

Milica Kovačević, PhD

Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade

Summary

Femicide is characterized by a number of specific features which set it apart from the other forms of murder and it is closely linked to the phenomenon of gender-based violence, so that it calls for the implementation of specific measures of prevention and reaction. The killing of women in Serbia is also a growing and dangerous problem. The principle of due diligence obliges states to do everything in their power to prevent femicide, and also to prosecute and punish the perpetrators of this heinous crime. The principle of due diligence regarding femicide has not been given the due consideration in Serbia, so the subject of this paper is the analysis of state obligations in relation to that principle. Special emphasis is placed on the practice of the European Court of Human Rights and the judgements in favor of the victims in cases when states have breached the principle of due diligence. The aim of this paper is to set aside recommendations that could improve the practice in Serbia

Keywords: *femicide, the European Court of Human Rights, the principle of due diligence.*

